

В'ячеслав Георгійович Андросюк,
кандидат психологічних наук, професор, провідний науковий
співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного
забезпечення Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>, e-mail: slava1947@ukr.net

Установлення моральної шкоди: право та психологія

Viacheslav Androsyuk

Establishment of moral damage: law and psychology

Анотація. Окреслено деякі теоретико-методологічні питання, пов'язані з конкретизацією предмета судової психологічної експертизи у справах про відшкодування моральної шкоди, та проблеми формалізації вартості моральної шкоди.

Ключові слова: моральна шкода, психічна напруженість, правові і психологічні поняття, формалізація вартості страждання.

Abstract. These are devoted to outlining some theoretical and methodological issues related to the specification of the subject of forensic psychological examination in cases of compensation for moral damage and the problem of formalizing the value of moral damage.

Keywords: moral damage, mental tension, legal and psychological concepts, formalization of the value of suffering.

Проблема змісту категорії «моральна шкода», критеріїв її констатації та вимірювання була, є і залишається однією з наріжних, «довічних» проблем міждисциплінарних наукових дискусій і юридичної казуїстики. Дотичність векторів об'єктивної конкретики права та суб'єктивної багатовимірності психологічної феноменології змушує раз-по-раз здійснювати спроби пошуку критеріїв зазначеної дотичності. Цілковитим зрозумілими є намагання правників надати чіткої визначеності поняттям, які характеризують суб'єктів та суб'єктивну сторону діянь, максимально наблизити їх психологічні складові до можливості надати об'єктивну юридичну оцінку. Проте, без залучення до цього процесу фахового психологічного знання, годі й мріяти про досягнення прийняттого міждисциплінарного компромісу. Висловлюючи безумовну солідарність із О. Ситковською про те, що правові дефініції не мають подвійного (психолого-юридичного) змісту, а є винятково юридичними, без належної психологічної компоненти [1, с. 13–14], проте вважаємо доцільним зважати на сучасне наукове розуміння низки застарілих правових термінів — «сильне душевне хвилювання» (стрес, афект, фрустрація), «особлива жорстокість»

(вона або є, або немає), «обмеження волі» (свободи, адже воля — здатність свідомого контролю поведінки), «убивство через необережність» (необережне завдання смерті) тощо. Зрештою, усунути з-поміж пом'якшувальних обставин лицедійне «щире каяття», особливо знущальне з вуст злочинця-рецидивіста.

Зазначене вище цілком стосується предмета обговорення, а саме — моральної шкоди. Вагомість феномена складно переоцінити, про що свідчить не лише цивільно-правова судова практика, а й ретельна увага науковців — правників і психологів (Л. Корчевна, С. Шимон, В. Паліюк, М. Сіроткіна, О. Андрієнко, В. Примак, О. Сліпченко, О. Ерделевський, І. Забара, Т. Савкіна, Т. Єгорова, О. Сліпець). Передусім доцільно визначити семантичне поле самого поняття «моральна шкода». Термін «моральна» у царині правників традиційно ототожнюють із терміном «психологічна». Уважаємо подібне недоречним з огляду на те, що право і мораль — це базові системи регуляції поведінки, кожна з яких відображає моделі поведінки або ж закріплені у відповідних законах («право»), або ж узагальнені в суспільній свідомості та диференційовані в окремих соціальних страдах («мораль»). Натомість, науково-обґрунтованим вважаємо закріплення поняття «психологічна шкода», що відображає ступінь ураженості системи особистісних диспозицій потерпілого — його цінностей, самооцінки, емоційної сфери (станів, переживань, страждань), очікувань, ставлень, мотивів тощо.

Загалом, будь-які наслідки діяння щодо потерпілого спричиняють психічну травматизацію різного ступеня інтенсивності та типу прояву. Щодо цього вважаю очевидно недостатньою увагу юрисдикційної практики до моральної (психологічної) шкоди, яка, по-перше, може виступати як показник ступеня небезпечності вчиненого правопорушення, а, по-друге, може бути доволі ефективним психотерапевтичним заходом для потерпілого, незалежно від кваліфікації діяння. Останнє має сенс у зв'язку із тим психологічним фактом, що, наприклад, призначення покарання за кримінальне правопорушення у вигляді позбавлення свободи особисто для потерпілого не є компенсатором його психічної травми, амортизація якої повинна бути персоніфікованою. Натомість призначене судом покарання — це, імовірно, суспільне реагування на правопорушення шляхом застосування законодавства,

без урахування інтересів потерпілого. Проблемами, що виникають під час визначення вартості моральної (психологічної) шкоди, можна пояснити системність критичного оцінювання суддями відповідних висновків судово-психологічних експертиз і фактичну відсутність повноти заявленої компенсації в судових рішеннях.

Ураховуючи вагомість емоційної складової, яка супроводжує деформацію сталих особистісних диспозицій, цілком прийнятним є узагальнення саме негативної емоційної напруженості як кваліфікаційної ознаки у відповідних статтях законодавства, що регулює відповідальність за настання цієї шкоди. До речі, щодо цього Верховний Суд України в Постанові № 818/607/17 дійшов такого висновку: «Психологічне напруження, розчарування та незручності... можуть свідчити про заподіяння моральної шкоди». Зазначене дає змогу обґрунтувати внесення коректив до ст. 23 ЦК України [2], зокрема — викладення її в такій редакції:

«Стаття 23. Відшкодування психологічної шкоди

1. Особа має право на відшкодування психологічної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

2. Психологічна шкода полягає:

1) у переживанні фізичного болю та психічних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у негативній психічній напруженості, якої фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у негативній психічній напруженості, якої фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі й гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи».

Отже, значущість відшкодування психологічної шкоди, її виховний і корекційний потенціал зумовлено, з одного боку, фактом її обов'язкового визнання щодо потерпілих, а з іншого — вартістю відшкодування. Саме питання про компенсацію психологічної шкоди у відповідному матеріальному (грошовому) еквіваленті, механізм якої передбачено ст. 81 ЦПК України, зазвичай є доволі чутливим. Його вирішення, як, згодом, і прийняття до розгляду в суді психологічної шкоди, не виключає можливості залучення

висновку судово-психологічної, судової психолого-психіатричної експертизи. Остаточне рішення з питання компенсації психологічної шкоди суддя виносить за власним переконанням, суб'єктивним за природою, і воно далеко не завжди є адекватним наслідком події.

У справах про компенсацію психологічної (моральної) шкоди в сучасній судовій практиці основним доказом завдання шкоди зазвичай є медичні довідки або висновки судово-медичного експерта про захворювання чи тілесні ушкодження, пов'язані з неправомірними діями винної особи, або покази свідків. Однак ми згодні із зауваженням В. Полянської [3], яка солідарна з О. Ерделевським і вважає, що психологічні страждання не тотожні фізичній шкоді, яка полягає у негативних змінах в організмі людини, перешкоджаючи їй оптимальному біологічному існуванню. Тому в експертології проблем моральної (психологічної) шкоди вкрай важливим є питання методології визначення не стільки феномена шкоди, скільки її вартості. Узагалі, спроби формалізувати психологічні чинники поведінки особистості, особливо у сфері нормативності й визначеності, варті всілякої прихильності. Прикладом такого роду формалізації є методика визначення вартості моральної (психологічної) шкоди О. Ерделевського, особливо її вітчизняна модифікація, відома як методика 14.1.75 — Методика визначення розміру моральної (немайнової) шкоди, що підлягає відшкодуванню (І. Покотило, Т. Траверсе, І. Данилюк, В. Скільков). На нашу думку, зазначена Методика (через відсутність наразі чогось більш ефективного), безумовно, має право не лише на існування, а й на подальший розвиток і вдосконалення. Тим незрозумілішими є спроби її надкритичного аналізу [4], який дуже нагадує сумнозвісні замовні публікації часів комуністичного режиму, не дуже компетентні з огляду на науковість, але вкрай догматичні. Авторка публікації «Методика 14.1.75 або “плоди отруйного дерева”» не розуміє, що майже усі експертні висновки в такій тендітній галузі, як психологія, мають імовірнісний характер, вони завжди індивідуалізовані, що, безумовно, стосується будь-якого психологічного інструментарію. На жаль, окрім «отруйних крапель» безграмотної балаканини, критика Методик визначення розміру психологічної шкоди не містить креативних пропозицій, а висновки високих інстанцій (ВС у справі

№ 752/17832/14-ц від 15.12.2020 р.) у частині «відшкодування моральної шкоди має бути достатньо для... розумного задоволення потреб потерпілої особи» дуже нагадує прагнення комуністів виховати у громадян «розумні потреби».

Підсумовуючи зазначене вище, необхідно констатувати, що подальші активні наукові розвідки в галузі методології експертизи виразності психологічної шкоди та відшкодування її вартості суттєво сприятимуть наближенню практики урахування інтересів людини як пріоритету реальних цивілізованих правовідносин в Україні.

Перелік джерел посилання

1. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. Москва, 1998. 272 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15/ed20220101#Text> (дата звернення: 01.02.2022).
3. Полянская В. А. Психологический компонент морального вреда как предмет судебно-психологической экспертизы. *Вопросы криминалистики и судебных экспертиз*. 2007. №1 (36). С. 59—65.
4. Пилипенко Л. В. Методика 14.1.75 або «плоди отруйного дерева». URL: https://protocol.ua/ru/metodika_14_1_75_abo_plodi_otruynogo_dereva (дата звернення: 01.02.2022).
5. Казміренко Л. І., Мартенко О. О. Кримінальний кодекс України: психологічний аналіз кримінально-правових понять. Київ, 2007. 147 с.

Олександр Маркович Бандурка,
доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії
правових наук України, заслужений юрист України, Харківський
національний університет внутрішніх справ МВС України,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0240-5517>,
e-mail: radnik_hnuvs@ukr.net

Правові чинники впливу на посягання проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Oleksandr Bandurka

Legal Factors Influencing Encroachment on Sexual Freedom and Sexual Integrity of Children

Анотація. У тезах розглянуто специфіку та напрями правового захисту дитини в Україні. Визначено нормативні акти, якими врегульовано правовий статус дитини. Розглянуто дефініції «статева свобода», «статева недоторканість» і «статева мораль». Наголошено, що охорона прав і свобод дитини має бути найвищим пріоритетом кожної держави.

Ключові слова: правовий захист, дитина, нормативні акти, правовий статус, статева свобода, статева недоторканість.

Abstract. This paper considers specifics and directions of legal protection of children in Ukraine. Normative acts regulating legal status of child are determined. Definitions of sexual freedom, sexual integrity and sexual morality are considered. It was emphasized that protection of rights and freedoms of child should be the highest priority of every state.

Keywords: legal protection, child, regulations, legal status, sexual freedom, sexual integrity.

У сучасних умовах функціонування Української держави, коли доволі поширено кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я людини (зокрема, тероризму, екстремізму, різних соціальних і політичних конфліктів) питання захисту прав і свобод дитини набувають особливої актуальності.

Розглядаючи питання судової психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди, завданої під час вчинення посягань проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, необхідно враховувати правові чинники впливу на такого виду кримінальні правопорушення, оскільки 2021 року зареєстровано понад 400 кримінальних правопорушень із посяганнями на статеву свободу та статеву недоторканість дітей.

Діти — це особлива соціально-демографічна група населення, яка має свої специфічні потреби, інтереси та права, але ще